

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ПРИНЦИП УКРАЇНСЬКОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА (ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

В данной статье сосредоточено внимание на определении понятия справедливости и ее воплощение в нормах звичаєвого права. Выделено два вида справедливости, отдельно распределительная и уравнивающая справедливость с последующим освещением в пословицах и поговорках, которые есть формою звичаєвого права.

Ключевые слова: *справедливість, уравнивающая та распределительная справедливость, фольклор, звичаєве право.*

The article deals with the notion of justice and its reflection in the norms of the customary law. The author figured out two types of justice: distributive and equalizing with its revealing in proverbs and sayings.

Key words: *justice, distributive and equalizing justice, folklore, customary law.*

Звичаєвому праву властиво бути мірилом свободи та поведінки людини. Можна стверджувати, що його виникнення було викликано необхідністю узгодити волі та потреби людей, визначити їхні взаємні права та обов'язки у процесі життя та задоволення інтересів.

Функціонування звичаєвого права на українських землях, хоча і відбувалось в контексті загального історичного розвитку європейського права, мало також свої конкретно-історичні особливості¹. Саме такі особливості втілені у нормах звичаєвого права, у прислів'ях і приказках, що є формою останнього.

© ЗУЄВА Аліна Миколаївна – здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ

Категорія справедливості – одна з резонансних категорій, місце та значення яких у житті українського народу не до кінця вивчене. На сьогодні відсутнім є дослідження, яке було б присвячене філософсько-правовому аналізу з позицій вживаності в ній у різних смислових значеннях поняття справедливості, його контекстуальної значущості тощо. Справедливість як одна з форм моральної поведінки, а також фундаментальна цінність етичної свідомості розглядається сьогодні переважно в комплексі з іншими категоріями, такими як: «доброзичливість», «свобода», «шанобливість», «рівність».

Говорячи про соціальну справедливість, необхідно виділити всю схему розподілу в громадянському суспільстві залежно від принципу справедливості, доводячи, що «соціальними процесами можна керувати принаймні в загальному плані за допомогою законів, постанов, указів, можна віднайти силу, зазвичай у системі управління, здатну здійснити реформування суспільства»². Кожне цивілізоване громадянське суспільство повинно мати такі основні ознаки справедливості, як: свобода, рівність. Кожен спосіб життя може вільно знаходити своїх прихильників, і якщо деякі способи життя неспроможні отримувати чи залучати добровільну підтримку людей, це може викликати жаль, однак не є несправедливим.

Метою статті є висвітлення уявлення про справедливість, що виражена у прислів'ях і приказках українського народу як формах існування звичаєвого права.

Значне місце у формуванні особистості представників українського народу посідав фольклор. У фольклорі – першовитоки оригінального світосприймання, самобутнього тлумачення явищ природи і людського життя. У думках, піснях, прислів'ях і приказках, та інших фольклорних перлах відображено весь культурно-історичний та правовий шлях українського народу. «Народні прислів'я та приказки є формою норм звичаєвого права та правового звичаю»³.

Однією з проблем дослідження у звичаєво-правовій культурі уявлення про справедливість є відсутність систематизованих письмових джерел, у зв'язку з чим доводиться реконструювати відповідний зріз правової культури за фольклорними джерелами, матеріалами, зібраними у другій пол. XIX ст. –20–30-х роках XX ст.

Уявлення про справедливість як належне у світі і суспільстві завжди є конкретно-історичним і залежить від того чи іншого культурного середовища. Проблема категорії справедливості у праві займала важливе місце у дослідженнях П.Рабіновича, С.Максімова, С.Рабіновича, С.Погребняка,

Головними цінностями, які формували наші прадіди, були: загальнолюдські цінності (добро, правда, краса, користь, совість, любов, гідність, чесність та інші); національно-патріотичні (пошана до рідної землі, бажання її захищати, сміливість, жертвовність); родинні (пошана до найстарших членів сім'ї, до батька й матері, подружня вірність, любов до дітей, пам'ять про предків).

В загальному розумінні справедливість – співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її невід'ємні права. Як вказує С.Погребняк об'єктивною умовою справедливості є відносна обмеженість, недостатність ресурсів, а особливості людської природи (обмежена щедрість) є її суб'єктивною умовою. Крім того, необхідність справедливості обумовлена приблизною рівністю можливостей і здібностей людей, що породжує взаємну вразливість, а також їх взаємною залежністю⁴.

Виокремлюючи види спеціальної справедливості, слід наголосити на двох основних: розподільча і урівнююча справедливість. Перша стосується розподілу по-

честей, грошей і всього, що може бути розподілене між людьми в суспільстві. Як зазначає С. Погребняк, розподільча парадигма виходить із того, що справедливість – це конвенційний устрій, необхідний для підтримання громадського порядку шляхом розв'язання конфліктів між індивідами при розподілі благ і обтяжень⁵. У наступних приписах і прислів'ях, що стосуються різних сфер правового життя, втілено уявлення наших пращів про справедливість даного виду: «В царських законах бідному, як риби в ятері», «до права треба мати два мішки грошей», «коли маєш багато права, тобі і честь і слава», «ті, що мають землю й гроші, завжди невинні і хороші», «хто підкупує суддів, той продає справедливість»⁶. Низка наступних прикладів із норм звичаєвого права, зокрема із маєткового родинного права яскраво виражає цей принцип розподілу: «Хоч ми собі брати, але кишені наші не сестри», «Любімося як брати, а рахуймося як жида», «свій не свій – у горох не лізь»⁷.

Урівнююча справедливість проявляється у зрівнюванні того, що складає предмет обміну, що в свою чергу поділяється на дві частини залежно від того, як відбувається обмін: він може бути вільним (як при укладанні цивільних угод) і невільним (як при заповіданні шкоди чи скоєнні злочинів). Мінова парадигма зводить справедливість у суспільстві до сукупності вільних і взаємовигідних обмінів:⁸ Хто дав, той не відбирає. – Дарованого назад не беруть. Важно зроблену даровизну не можна односторонньо відкликати, «Мудрий чи глупий. Найдержить, що купить», Яка зарплата, така й робота⁹.

Із давніх давен справедливість означала дотримання правил і норм суспільства, діяння в межах загальноприйнятого порядку. Це означає, що справедливість у той час ототожнювалась із владою звичаю. Як зазначав англійський мислитель К.Колтон, закон і справедливість – дві речі, які Бог з'єднав, а людина роз'єднала¹⁰. Тобто, для наших пращів справедливим було лише те, чим керувалась людина, а не те, що створено державою і владою. Вчинок вважався справедливим, якщо він був здійснений в межах дотримання слова, моральних норм. Людина, яка виконує свої обов'язки перед громадою, відповідає добром на добро була справедливою. Це вбачається в наступних прикладах: «Вола в'яжуть мотузом, а чоловіка словами», «хто од слова одскачить, того шкура одскачить», «довг від мене не втече». «Лучше не обіцяти, як слова не здержати». «Хто став у ряду, держи і біду»¹¹.

І. Франко визначав ідеал справедливості як досягнення щастя, особистого й суспільного, гармонію всіх його змістів. Щастя він визначав як внутрішнє самозадоволення, що ґрунтується на узгодженій праці всіх людей і на братській взаємній любові. Всебічно вихована особистість, повна її свобода, гуманізм і солідарність з людьми - ідеали, що є, на думку І. Франка, визначальною рисою морального прогресу людства¹².

Як зазначає вітчизняний учений С.І.Максимов, до складу справедливості включаються: потреба рівності, що означає діяти однаково при однакових обставинах, ідея взаємозв'язку скоєного і відплати за це, потреба рівноваги між втратою і придбанням, тобто справедливість обміну¹³. Справедливість – це моральна категорія і цінність, яка при цьому займає пріоритетне місце в критичній оцінці (легітимації) правових інститутів. Тому стверджують, що закон є хорошим тоді, коли він є справедливим, а не він справедливим є тому, що хороший. Справедливої поведінки ми не тільки просимо чи очікуємо від інших, а вимагаємо один від одного. В силу цього вона визнається найбільш соціальною і найбільш правовою¹⁴.

На основі аналізу норм звичаєвого права українського народу впливає висновок про те, що зазначені вище принципи справедливості відповідали певним конкретно-історичним умовам. Наприклад, договірні відносини регулювались так: «У нас таке право: щось купив, то пропало», « Бувши винним, треба бути і платним»¹⁵.

Окремим аспектом принципу справедливості у звичаєвому праві є справедливність у покараннях, що припускає визначення міри покарання за нанесений у результаті злочину збиток, полягає також у невідворотності покарання — у тому, щоб воно накладалося незалежно від соціального, майнового та іншого статусу того, хто його вчинив. На прикладі сімейних звичаєвих правовідносин досить чітко втілена ідея справедливості, зокрема, правопорушень, що стосуються сімейної зради. Одружений чоловік мав стосунки з іншою жінкою (вдовою), яка народила від нього дитину. Приймаючи рішення, суд визнав винними обох, особливо вдову, яка повинна діяти благочестиво і іншим приклад давати, а сама зробила гріх¹⁶.

Висновки. У фольклорних матеріалах вміщено достатньо широкий пласт історично-правового досвіду українського народу. У прислів'ях, приказках як формах існування звичаєвого права втілено найбільш широке уявлення наших пращів про справедливість. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що саме проаналізовані вище типи справедливості переважали у нормах звичаєвого права, зокрема у цивільному та сімейному праві. Подальшими напрямками дослідження можуть бути дослідження інших типів і принципів справедливості у нормах звичаєвого права українського народу.

1. *Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст.* / За ред. І.Б. Усенка. – К., 2006. – С. 252. 2. *Творін Є.Б.* Справедливість як необхідна умова суспільного розвитку. Мультиверсум // *Філософський альманах.* – http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_48/Tvorin.htm 3. *Лобода Ю.П.* Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) – Львів, 2009. – 170 с. 4. *Погребняк С.П.* Основоположні принципи права (змістовна характеристика): Монографія. – Х.: Право. – С.43. 5. Там само. 6. *Права людини і громадянина в афоризмах і прислів'ях* // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. – Львів, 2008. – Вип. 8. – С.178, 180, 216. 7. *Охрімович В.* Українсько-руські приповідки правничі, систематично впорядковані та юридично пояснені // *Студії з поля суспільних наук.* – 1912. – Т. 3. – 56 с. 8. *Погребняк С.П.* Цит. праця. 9. *Охрімович В.* Цит. праця. – С. 29, 37. 10. <http://www.aphorism.org.ua/subrazd.php?rid=4&sid=296> 11. *Охрімович В.* Цит. праця. – С. 25, 26. 12. *Творін Є.Б.* Цит. праця. 13. *Максимов С.И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монографія. – Х., 2002. – С. 279. 14. Там само. – С. 280. 15. *Охрімович В.* Цит. праця. 16. *Гошко Ю.Г.* Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV-XIX ст. – Львів, 1999. – С. 264.